

SZILÁGYI István: Geopolitika
PAIGEO, Budapest, 2018. 376. p.

A geopolitika tudománya a 19. századi megjelenésétől kezdve vitákat generált a tudományos közéletben. Egyebek mellett, a tudományterületi besorolása képezte polémia tárgyát. Egyrészt, a politikatudomány részének tekintették, másrészt a földtudományok közé is sorolták. Ezt a széles fogalmi tartománnyal rendelkező, többféle nézőpontból is definiálható diszciplína mibenlétét igyekszik közérthetően megragadni Szilágyi István, a Geopolitika című könyvének második, bővített kiadásában.

A könyv, bevezető fejezetében megállapítja, hogy a geopolitika egy állandó átalakulás állapotában lévő tudomány, amelynek vizsgálati területe folyamatosan gyarapodik. A geopolitika fogalmi tartományának fejlődése során a szerző három fő csoportot különít el: a szociáldarwinista irányzatot, a geopolitikára, mint egy földrajzi aspektussal rendelkező, alkalmazott politikatudományként tekintő irányzatot, valamint azt az irányzatot, amely szerint a geopolitika egy multidiszciplináris társadalomtudomány.

A klasszikus geopolitikáról szóló fejezetet négy alfejezetben tárgyalja a kötet. A szociáldarwinista geopolitika elemzése során két szerzőt emel ki Szilágyi István: Friedrich Ratzelt, aki a német geopolitikai iskola atyja volt, illetve Rudolf Kjellént, aki a geopolitika kifejezés meghonosítója volt. Maga az irányzat egyfajta élő organizmusként tekint az államra, amely organikusan fejlődik, és határai is dinamikusan változhatnak. A földrajzi körülmények determinisztikusan hatnak az állam gazdasági-társadalmi fejlődésére és nemzetközi kapcsolataira.

A második alfejezet tárgyalja a geostratégiai iskolát. Itt több kutató munkásságát is elemzi a szerző. Bár a geostratégiai irányzatot döntően az angolszász hatás jellemzi, az irányzat előfutára a francia Vidal de la Blache. Elméleti munkásságában az emberi tevékenység, és a környezeti hatások kapcsolatát vizsgálta. A szociáldarwinistákkal ellentétben elvetette a földrajzi determinizmus koncepcióját. Helyette, a földrajzi possibilizmust tartotta megfelelőnek.

A szárazföld szerepének vizsgálata mellett, a tengerek is fontos szerepet játszottak az geostratégiai elemzésekben. A tengeri hatalom fontosságát hangsúlyozta az amerikai admirális, Alfred Mahan is. Mahan az Egyesült Államok felemelkedése során nagy jelentőséget tulajdonított Közép-Amerikának és a Karib térségnek, ahol – brit birodalom mintájára – egy támaszpontrendszer létrehozását tartotta szükségesnek. Mahan megállapította, hogy a tengeri hatalom több esetben kulcspozícióba kerülhet a szárazföldi állammal szemben.

A tengeri hatalommal szemben a szárazföldi hatalom fontosságát hangsúlyozta Halford John Mackinder, skót származású földrajztudós. Mackinder megállapította, hogy a meleg tengerektől elzárt, eurázsiai régió a világ kulcsövezete. Ez a kulcsövezet a technológiai fejlődésnek köszönhetően lehetővé teszi az itt elterülő birodalmak számára, hogy szárazföldi erejüket felhasználva kiépítsék tengeri hatalmukat is, amely a „világszigetnek” nevezett Európa, Ázsia, és Afrika kontinensek urává teheti e hatalmukat. Későbbi munkáiban többször módosította a kulcsövezet kiterjedését, és bevezette a „szívterület” fogalmát is. A későbbiek során, az orosz geopolitikai gondolkodás is gyakran hivatkozott Mackinder elméletére.

Az említett két irányzat közös metszetében található Karl Haushofer, a klasszikus német geopolitika megteremtője. A korszak geopolitikai fejlődésének ilyen felosztását egy kiváló ábra is igyekszik megkönnyíteni, a könyv 70. oldalán. Haushofer a geopolitika intézményesítése mellett, kialakította a „pánrégiók” elméletét, amely egyesítette a szociáldarwinisták organikus államképét, és Mackinder világsziget koncepcióját. A szárazföldi és a tengeri hatalmakat egyaránt fontosnak tartotta a nagyhatalmi törekvések szempontjából.

A következő alfejezetben a szerző foglalkozik a légi hatalom elméletével is. Itt két személy munkásságát tartja fontosnak bemutatni. Giulio Douhet, olasz tábornok a repülőgépek látta meg a hadviselés forradalmasításának eszközét. A tábornok úgy vélte, hogy a légi háborúnak köszönhetően a totális háborúk korszaka köszönt be, és a háború fő célja a légi fölény megszerzése lesz. A légi hatalom másik jelentős elméleti gondolkodója, Alexander de Seversky is hasonlóan lényegesnek tartotta a légi fölényt, de nem tartotta elégségesnek azt. A hátszág morális megtörése mellett fontosnak tartotta a civil szféra szerepét is egy terület feletti ellenőrzés megszerzésében. Seversky koncepciója egyfajta szintézise a légi uralom elméletének, az Egyesült Államok hatalmi érdekeinek, valamint a hidegháborús rendszernek.

Az utolsó alfejezetben két olyan geopolitikai gondolkodót mutat be a könyv, akik már a hidegháborús geopolitikai gondolkodás előfutárai voltak. Raoul Castex, az úgynevezett „felforgató hatalom” elméletét alkotta meg. Olyan politikai csoportokat tekintett felforgatóknak, akik másokkal koalíciót alkotva hegemoniára törtek egy adott történelmi pillanatban. Castex elméletét főként Európa szárazföldi területein tartotta alkalmazhatónak. Elgondolásában megjelenik a puha hatalom szerepe a nemzetközi viszonyok alakításában. Nicholas Spykman munkásságában Mahan és Mackinder hatását fedezhetjük fel. A „Peremövezet” elmélet is e két szerző elgondolásainak továbbfejlesztésének eredménye. Spykman el-

gondolása később az amerikai külpolitikában is megjelent, a Szovjetunió stratégiai körbekerítésének folyamatában.

A hidegháború kezdetét sokan Winston Churchill Fultonban elmondott beszédéhez kötik. A könyv szerzője azonban Henry Truman, amerikai elnök 1947. március 12-én tartott kongresszusi beszédéhez. Ebben az elnök a görög kormány megsegítését helyezi kilátásba, amely a Truman-doktrína alapját képező feltartóztatás politikájának a meghirdetése is. A doktrína vázlatos kifejtése után a kötet a hidegháború okait boncolgatja. Az alfejezetben, a könyv végén teljes terjedelmében közölt Kennan írása mellett, a Matthews Memorandumot is elemzésre kerül.

A hidegháborús rendszer alapjai között a szerző megemlíti a Bretton Woods-i pénzügyi rendszert, a jaltai békerendszert, az Egyesült Nemzetek Szervezetét, és kétpólusú világgal szemben megjelenő el nem kötelezett országok csoportját. A korszak felosztására is kísérletet tesz a kötetben. A szerző megjegyzi, hogy a történeti szakirodalom általában négy részre osztja a korszakot, a geopolitikai megközelítés azonban ettől eltér. Cohen 2009-es könyvében három részre osztotta a hidegháború időszakát. A könyv is ezt a felosztást követve a következőképp korszakol: az első szakaszban a nukleáris patthelyzet következtében kirajzolódik a feltartóztatási gyűrű, a második részben a szovjet tömb behatol a mélységi tengeri övezetbe, végül a harmadik szakaszban a kommunista hatalmi tömb visszavonulását figyelhetjük meg ebből az övezetből.

A következő fejezetben a hidegháborút követő időszak geopolitikáját mutatja be a szerző. A megváltozott nemzetközi helyzetben a korábbi elméletek átalakításra szorultak, bár egyes felvetések továbbra is érvényben maradtak. A kötet fontosnak tartja bemutatni Brzezinski „sakktabla” elméletét, amelyben Mackinder elméletét adaptálja korunk nemzetközi viszonyaihoz. Eurázsia jelentősége továbbra is megmaradt, és az USA világhatalmát fenyegető veszélynek tekinthető a kontinens egyesülése. Emellett, a könyvben említésre kerül Paul Kennedy „tengelyállam” koncepciója, illetve Cohen négy „geostratégiai birodalomról” értekező elgondolása is.

A kötet említést tesz a globalizáció szerepéről is a nemzetközi kapcsolatokban. A hidegháborút követő időszakban a nemzetállamok mellett, a regionális tömbök és a globális terek is a geopolitikai elemzések részévé váltak. Említésre kerül Huntington civilizációs elmélete is. A globalizálódó világban egyre inkább háttérbe szorul a katonai elem a hatalmi konfliktusokban. Ezzel szemben, olyan tényezők tettek szert jelentőségre, mint a terrorizmus, az aszimmetrikus háborúk, a szegénység, a tömeges migráció, és környezeti károk.

A geopolitikai gondolkodás diszkontinuitásának megszűnéséként értékeli a kötet Yves Lacoste 1976-os folyóirat alapítását (Hérodote), és

Saul Bernard Cohen 1963-ban megjelent művét (*Geography and Politics in a World Divided*). A szerző megállapítja, hogy Lacoste, és az Hérodote folyóirat hozzájárult a geopolitika megújításához, és tudományos legitimációjához. A geopolitikai folyamatos megújulásának egy elemének tekinthető az ötdimenziós tér kialakulása, amely a szárazföld, a tenger és a légtér mellett tartalmazza az űrt, és a napjainkban egyre fontosabb kiberteret is.

A szerző által kiemelt másik újítás a kritikai geopolitika kialakulása, amelynek kezdetét Gearóid Ó Tuathail 1986-as művéhez köti. Az irányzat újdonságára utal az is, hogy Tuathail „új geopolitikának” nevezte az irányzatot. A kritikai geopolitikához kapcsolódik egy másik, napjainkban egyre népszerűbb fogalom, a geoökonómia is, amelynek kialakulásában a szerző fontos szerepet tulajdonít a globalizáció következtében megváltozott állami funkcióknak, valamint a nem állami és nem politikai szereplők növekvő befolyásának a nemzetközi kapcsolatokban.

A könyv következő fejezetében az ibér világ geopolitikájának tárgyalására kerül sor. A fejezetben elsőként egy rövid, történelmi összefoglalást kapunk a térségről, a Római Birodalomtól kezdve, a portugál–spanyol gyarmatbirodalomig. A szerző fontosnak tartja ezt az áttekintést, mivel a későbbi geopolitikai gondolkodásra nagy hatással voltak a történelmi előzmények. Az Ibériai-félszigeten, illetve Latin-Amerikában is, a tekintélyuralmi rendszerek alakították ki a geopolitikai gondolkodás kereteit.

Portugáliában az Új Állam létrehozásának fontos eleme volt úgy tekinteni a gyarmatbirodalomra, mint az portugál állam szerves részére. A diktatúra bukását követően a kontinuitás fenntartása mellett alakult át a koncepció egy kulturális intézménnyé, a Portugálul Beszélő Országok Közösségévé. Spanyolországban is hasonló folyamatok játszódtak le. A Franco-rendszer igyekezett az ország kivételességét hangsúlyozni, és a latin-amerikai országok felé nyitni. Ez a kapcsolatfelvétel nem sok sikerrel járt. A spanyol átmenetet követően jóval sikeresebb volt a koncepció, amelynek eredménye az Ibéramerikai Nemzetek Közössége lett. Latin-Amerikából két példát is említ a szerző. A brazil geopolitikai iskola bemutatása során fontos szerepet kap a hadsereg által létrehozott Legfelsőbb Hadi Akadémia, amely igyekezett az elméleti kereteket a gyakorlatban is megvalósítani. Hasonlóan a brazil példához, Chilében is a hadseregben belül folytatták az elméleti vizsgálódásokat, amelyeket a gyakorlatban is igyekeztek alkalmazni. Augusto Pinochet kiválóan megtestesítette az elmélet és a gyakorlat ilyenén egységét.

Az orosz geopolitikai gondolkodásról szóló következő fejezet, az előzőhöz hasonlóan egy történelmi bevezetővel kezdődik, amely áttekinti az

orosz térség történetét, a Kijevi Rusztól, egészen a jelenlegi Orosz Föderáció létrejöttéig. Az orosz történelemre Nagy Péter reformjai jelentős hatást gyakoroltak. Innen vezethetjük le a fejezetben tárgyalt három geopolitikai gondolkodás geneziséét is: a nyugatos, a szlavofil, és az eurázsiai iskolát. A nyugatosok szerint Oroszország történelme Nagy Péter reformjaival kezdődött. Az irányzat célja a mielőbbi felzárkózás a Nyugathoz. A szlavofilek az orosz állam önálló, sajátos fejlődése mellett kardoskodtak. Az eurázsiai iskola bemutatásánál a szerző részletesen elemzi Pjotr Szavickij életművét, aki szorosban kapcsolódott a szlavofil irányzathoz. Az eurázsiai iskola a harmincas évektől háttérbe szorult. Újbóli feléledésére a Szovjetunió összeomlását követő időszakban került sor. Neoeurázsianista iskola legismertebb képviselője Alexander Dugin, akinek az elméleti munkásságát részletesen is bemutatja a könyv szerzője.

A kötet egy rövid fejezet szentel a geopolitika gyakorlati alkalmazásának kérdéskörére is. A geopolitikai elemzések során az alábbi tényezők játszanak hangsúlyos szerepet: a fizikai tényezők, az emberi tényezők, a természeti erőforrások, a közlekedési-kommunikációs tényezők, a strukturális tényezők és a technológiai tényezők. A könyv végén két angol nyelvű forrás is található. A két forrás (*Halford John Mackinder: The Round World an the Winning of the Peace; George Kennan: The Sources of Soviet Conduct*) a hidegháború korszakának geopolitikai gondolkodásának jelentős dokumentumai. Bemutatásuk a könyv harmadik, hidegháborúval foglalkozó fejezetéhez nyújt hasznos segítséget.

A könyvet kiadó Pallas Athéné Innovációs és Geopolitikai Alapítvány (PAIGEO) és a szerző közös munkájának eredménye egy tankönyvként is jól használható, a geopolitika tárgyában magyar nyelven hiánypótló munka. Mindenképpen említést kell tennünk a könyv szerkesztőiről is, akik igyekeztek számos remek ábrával, és térképpel illusztrálni Szilágyi István munkáját. A könyv nem csak a geopolitikát oktatóknak, a diszciplínát kutatóknak, illetve diákoknak ajánlott, hanem közérthető nyelvezetének köszönhetően, a laikus érdeklődők számára is érdekes, és hasznos olvasmány.

Szántó Ákos PhD-hallgató
PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola